

Az Új élet és az Isteni Színjáték között

1. Szeretevendégség

Furcsa ez az alcím tudományos konferencián. Adatok, tények kellene a tiszta beszédhez, ha a szív szava is felszínre törhet, a lélek titokzatos áradása előzőnli magát a közlendőt, és bárki kérdezheti: „Miről is volt itt szó valójában?” Ám lehet-e a szív hangjai nélkül beszélni olyan alkalomkor, amikor Dantéről van szó? Különösképpen akkor, amikor a tanáromnak, Kaposi Mártonnak a nyolcvanadik születésnapját ünnepeljük. A kilencedik évtized hajnalán csábít a dantei párhuzam. Legyen elég itt most belőle annyi, hogy ez valóban rendkívüli pillanat, olyan ember esetében, aki munkásságával ércnél maradandóbb emléket, értéket adott át nekünk. Úgy tudom, egyre változik az az arány, amely a tanár és a diák közötti hármasság ősi rendjét mutatja. Ezen a téren a legrosszabb az, ha a tanár nem veszi észre, hogy a tanítványa ember. Második szinten már jelen van az ember, de a közös munka megszűntével ez a kapcsolat elvész az idő ködében, a harmadik a legszebb és legcsodálatosabb, mégpedig az, amikor a tanár és a diák között megmarad a szellemi kapcsolat, mikor jelen vannak egymás életében, mert az igazi tanítás sohasem vész el. A Tanár Úr így van jelen az én életemben.

Dantéről lévén szó, nem hagyhatom ki valóságunk egyik tatógó bugyrát: a fenti arány erősen változik, mégpedig a harmadik szint kárára. A jelenlegi alkalom különlegességét fokozza az a körülmény, hogy nemrég mutatta be Kaposi Márton Koltay-Kastner Jenő professzor úr

Dante-fordítását. A rejtőzködő egyén titkait kutató tanárom¹ így tiszteleg egykori közös szegedi professzorunk előtt. A kézirat megvolt, de mindnyájunktól távol – elrejtve. Vajon miért? Ezt most nem részletezhetem, hiszen ennek a legjobb ismerőjét épp most ünnepeljük. Dr. Koltay-Kastner Jenő professzor úr születésének a százhuszonötödik évében azt a reményemet fejezem ki, hogy mindaz, amit ő létrehozott, hatóerő marad a magyar italianisztika számára.

2. *A mennybe vitt leány*

A mennyei harang húzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyitatlan megnyílék,
Júlia szép leány „oda bévezeték.

„Womb” és „tomb” (anyaméh és sírűreg) csendül össze a *Romeo és Júliában*, hirdetve azt, hogy minden lány testében jelen van az anyaméh lehetősége. Ha ez beteljesedik, az élet olyan láncolata valósul meg, folytatódik, amely már a körülmények hatalmától függ. Tehát az anyai küldetést teljesítő nő sohasem hal meg. Ha ez elmarad, a legszebb hivatása nélkül száll a sírba, élete virágában a lány. Több népi szokás jelképesen igyekszik pótolni ezt a szörnyű hiányt. Menyasszonyi ruhában, szinte esküvői menet élén indul az eltávozott lány az utolsó útjára; utalva arra a hitre, megvallva azt a reményt, hogy a szeretett, szép eltávozott csak alszik, égi jegyesség várja.

Az égben híja esett szüzek seregének, Júlia szép leány így veszi tudomásul, hogy ő oda kiválasztatott. Ezért kéri édesanyját, hogy mutassa meg neki, hogyan fogja elsratni. Álomlátomás gyötörte meg Dantét, de húzatlan harangokat

¹ Kaposi Márton, *A rejtőzködő egyén arca és álarcai*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004.

nem hallott megszólalni, nem nyitatlan ajtót látott, hanem más képeket, olyan szörnyűségeket, amelyek Beatrice közelgő halálát jelezték. „Megérzés” – mondhatjuk őszinte meggyőződéssel, de egy fiatal költő ily szintű gyászörvénylését nehezen értjük meg akkor, ha nem vesszük figyelembe, hogy korán vesztette el édesanyját. A mennybe vitt édesanyjának a fentihez hasonló balladás változata pedig nincs, mert az – az itt maradottnak – akkora szakadék, amelybe nehéz letekinteni, és még nehezebb a csillagok boldog világáig felemelkedni. Dante viszont még azt is tudta, hogy az ő örök hírére épp az édesanyja álmolta meg, még születése előtt. Így kapta a Durante (Szilárd) nevet, ennek a becézett változata kötődött hozzá örökre.

Beatrice földi sorsa beteljesedett. Benne a nő időtlen szépségét, szellemi teljességét csodálta meg Dante. Az emberi létnek azt a teljességét, amely leginkább arra hivatott, hogy az örök eszméjét mutassa meg földi vándorutunk során. Átala hajolhatunk ki, repeső lélekkel a lét folytonosságát tündöklő csillagokra.

Nem csoda, hogy *Az új életben* a költő azt tartja természetesnek, hogy a szép boldogsághozó távozását nem írhatja le. Oly mélységbe zuhan, ahonnan nehéz józan ésszel visszatérni. Paolo Santarcangeli „Pokolra kell annak menni”² című könyvében nagyon határozottan és részletesen tárgyalja azt, hogy a művészek tudati sérülése, zavara – megbetegedése minőségileg más, mint azoké az örülteké, akiknek az életében hasonló pokoljárásról szó sem lehet: a művész oly mélyre ereszkedik, hogy ott is maradhat, lent a szörnyeivel, de fel is emelkedhet. Ha ez sikerül, ha az átéltek alapján megszületik

² Paolo Santarcangeli, *Pokolra kell annak menni*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

az igazi és őszinte – hiteles alkotás, akkor az akár remekmű is lehet.

Dante arcán már a halál jegyeit, jeleit látták azok, akiknek a tekintete felderült, ha Beatricére néztek egykoron. Visszajött a rettenetvilágból, a gyász, a halál szakadékából. Mit élt meg, mit látott? Erre teljesen pontos, mindenben hiteles életrajzi adatok nem állnak a rendelkezésünkre. Vannak éppen, de ezek olyan vonatkozási pontok, mint azok, amelyek abban segítenek, hogy a tengerpartnak – a végtelennel látszó víz határanak a hosszát megmérjük. Egyre inkább rájövünk arra, hogy a mérést finomítani kell, s ezt a pontosítást addig végezzük, mígnem a végtelennel találkozunk: annak a megközelítésével. Fraktállal állunk szemben. *Az új életben* fellelhető életrajzi adatok ezért tekinti Madarász Imre egy szempontból igazán hiteleseknek: azok, mégpedig a mű rendjében.³

Hogyan kerülhet egymás mellé a „Júlia szép leány” balladánk, a *Romeo és Júlia* meg *Az új élet*? Hatás, kölcsönhatás túl bonyolult világával állhatunk szembe. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a Cappelletti és Montecchi család közötti ősi gyűlöletet említi Dante az *Isteni Színjátékban*, vagy elfogadjuk azt az adatot mely szerint a két ifjú tragédiája 1304-ben történt. A hasonló sorsot a *Két kápolnavirágról* szóló balladánk fejezik ki. A legbiztosabban azt tudhatjuk ebben az esetben, hogy ezekben a hasonlóságokban, párhuzamosságokban az emberi lélek nagysága mutatkozik meg. A közös vagy hasonló rezdülések örök gyémántokat mutatnak fel, akár szimbólumok állnak közel egymáshoz, vagy hasonló fények csillannak fel előttünk, az emberi lélek kincsei tűnnek elénk.

³ Dante Alighieri, *Az új élet* (ford. Baranyi Ferenc, bev. tan. és jegyzetek Madarász Imre), Hungarovox, Budapest, 2013, p.6: „*Az új élet* nem életrajzi-dokumentatív, hanem művészi értelemben hiteles mű”.

Dante műve és a balladánk között csak az ősi gyökér titkát tudom megcsodálni – közvetlen irodalmi hatásról szerintem szó sem lehet, még akkor sem, ha van olyan elképzelés, hogy dantei mű Itálián kívül, legelőször Magyarországra érkezhett. Mindennek Károly Róbert családja iránti érdeklődésének lehetett az oka. Minderre Váradi Imre gondolt hajdanán, de helyes és indokolt ötletét bizonyítani eddig nem sikerült. Titok áll előttünk: a múlt homálya őrzi.

3. A folytatás

Hogyan tovább? – kérdezi magától a művész. Különösen akkor nehéz a válasz, hogyha tisztában vagyunk a feladat nagyságával. Mivel a két remekmű közötti átmenetre akarok fényt deríteni, legfontosabb feladatom az, hogy a honnan hová kérdésre adjam meg a választ. Azzal Dante is tisztában lehetett, amit az utókor észrevett *Az új életben*: a lélekelemzésnek oly remekéről van szó, amelyhez fogható korábban nem született. Beatrice immáron megkapta azt az aranyszobrot, amely oly egyedüli a világon. Csak épp a költő tudta, hogy sokkal nagyobbat, tökéletesebbet, teljesebbet akart. Hogyan születhet ez meg? A terv élt a költőben.⁴ Szerelmét azzal nem tagadta meg, hogy az élet forogtatásában szerepet vállalt. Sokra vitte. Hú volt önmagához. Elvegyült az emberek között. Részt vett küzdelmeikben. Mindez magában még semmi önvádra sem adhatott volna okot. Miért jutott mégis a sötét erdőbe? Ez a dantei életmű egyik sarkalatos

⁴ La Divina Commedia di Dante Alighieri a cura di Siro Chimenz. Unione Tipografico-Editrice Torinese. 1983. 964 p. A 71. oldalon érdekes gondolat szerepel Dante terve kapcsán. Vannak, akik úgy tartják, hogy az eredeti elképzelés nem a százénekes végső szerkezet volt. Mindeneségy cantica tíz vagy tizenkét énekből állt volna.

kérdése. Erre a választ az általa körvonalazott „igaz út” fogalmának a tisztázásával adhatjuk meg.

A tervezett, a megígért remekmű létrehozása csak az igaz úton haladva lehetséges. Arról ő letért. Álmodozva járt, és nem vette észre, hogy mily veszélyes dolog történt vele. Végtelenül emberi az, hogy a figyelmeztetésre későn döbben rá, azt már a vesztes ember tudatával éli meg. Az oroszlán, a párduc, a nőstényfarkas szimbolikus lények, de épp a látás eredeti, nagy erejével győznek meg arról, hogy minddel megküzdeni, minddel szembeszállni szinte képtelenség. Erdő, eltévelyedés, vadállatok, és megjelenik a félelem. Nem akármilyen. Szinte világméretű. Ez messzire távolítja az embert az Istentől. Márpedig, ha ilyen állapotban van, élete csonka, a magasság reménye végképp elhagyja.

Csakis égi segítség viheti vissza az igaz útra. Oda, amelyen akkor haladt, amikor Beatricét igazán szerette, amikor az ő tisztaságát – a szeretett lányra jellemző alázattal akarta megközelíteni. Ettől ő, a költő alaposan eltávolodott. Ezért van szégyen a homlokán, amikor megpillantja Vergiliust. Ez az alaphelyzet változik meg gyökeresen akkor, amikor a Paradicsom XXIV. énekében Szent Péter előtt vall a hitéről. A megtisztulás igénye és mértéke a költő lelkiismerete, a saját belső rendje szerint van. A meghasonlott városnak, Firenzének nincs joga őt megítélni, hiszen méltatlan emberek alávaló módon ragadták magukhoz a hatalmat. A megtisztulás útját úgy kell végigjárnia, ahogyan azt a csodálatos látomás sugallja a számára. Így találhatja meg az igaz utat.

Mindez rendkívüli körülmények között történik. Beatrice lényé és sorsa is az. Ha a teológiával azonosítjuk őt, akkor a dantei négy szintű értelmezés helyes útján járunk. Ám a hittételek korabeli – sőt korábbi alkalmazói, hirdetői is azt

vallották, hogy maga az üdvözülés is fölöttébb nehéz dolog. Volt olyan elképzelés, mely szerint jó, ha százezer emberből egy üdvözül. Dante Paradicsomában sokan vannak. Beatrice rendkívüli helye igazolja azt, hogy ő valóban olyan földi lény volt, aki megtestesítette, magában hordozta a teológiai tanítást. Dante sokat idézi az egyházatyákat. Ám költőként éli át a hit lényegét. Nem teológusként vagy filozófusként mond újat. Kelemen János ilyen alapon minősíti ezt a megközelítést laikusnak.⁵

4. Az idő partjain

Fentebb már láthattuk, hogy sokkal kevesebb életrajzi adatot ismerünk Dantéről, mint amennyi ahhoz lenne szükséges, hogy időrendben kapcsoljuk össze ezt a két remekművet. Vonatkozási pontok vannak, de ezek túl hamar meggyőznek arról, hogy Dante esetében a lélek több dimenziójára – kiterjedésére kell gondolnunk. Éppen ezért a többféle időmeghatározás csak részben segíthet. Ez így volna akkor is, ha lenne egy olyan meggyőző és végleges adat, amely a fent megjelölt első és második mű közötti időhatárt (időközt) pontosan meghatározza.

Ha valaha is születhetne Dantéről valamilyen elfogadható „fejlődésregény”, akkor láthatnánk, hogy a két remekmű együtt egy rendkívüli élet olyan szimfóniáját tárja eléink, amelyben a motívumok el-elmozdulnak, és túlfeszítenek minden evilági időkeretet. A maguk rendje szerint élnek, léteznek. Éppen ez a szép bennük. Tehát mozgó koordináta-rendszert alkotnak, amelynek minden léte, létalapja a dantei életműben van jelen. Amit elvesztünk a réven, megnyerhetjük a vámon – mondhatja a kérdés kutatója.

⁵ Kelemen János: A filozófus Dante. Művészi és nyelvelméleti expedíciók. Atlantisz, Bp., 2002., 208. o.

Ám ez nem moshatja el azt az igényt, hogy érdeklődjünk a dantei létidő – akár naplószerű adatai iránt. Az egész életmű vallatása szükséges a címben megadott kérdés tisztázásához. Ám ezen a téren nem tagadhatjuk a csonkaság tényét. Dante lírai verseinek az időrendjét sem sikerült megállapítani. Pedig ezek az érzelmi villanások – villámlások nagyon is világos fényt deríthetnének több homályos területre is.

Az egyes művekben szereplő életrajzi adatok olykor túl határozottan villannak elénk. Tudomásul veszi őket az ember, és megy tovább. Pedig nem biztos, hogy ilyenkor is azt mondja Dante, hogy „guarda e passa” (nézd meg, s menj tovább). A magam részéről ilyen „közlésnek” tekintem a szerzetesi öv említését a költő által. Szent Ferencet akarta követni, de a rendhez tartozó övet a pokolban a mélybe hajítja. Vajon miért? Mert nem lett szerzetes? Kérdésként mondom azt, ami valójában állítás is lehetne. Pedig többről van itt szó. Szent Ferenc az egyház templomát látta maga előtt – romos állapotban. A szegénység kiemelésével, a szeretet tanításának mélyebb – krisztusibb élesztésével, ébresztésével akart ő szilárd alapot teremteni. Szent Péter szikláját akarta erősíteni – okkal és joggal. Hiszen a középkor európai meghasonlásai szinte azt igazolták, hogy a hit nem a béke templomát építi. Nem különbözik a szultán birodalmától. Pedig a szeretet tanítása az alap, és az a fegyvereket csak önvédelemből fogadhatja el.

Dante az övet a mélybe hajította, és ekkor már tudta, hogy nem szerzetesi kiállással, küzdelemmel kell célját megvalósítani, hanem eposzkatedrálissal. Ha ez így igaz, akkor ebből nagyon nehéz újabb kérdések fakadnak. Elsősorban az, hogy mindezt tudta-e már Dante akkor, amikor „Az új élet”-ben arról írt, hogy Beatricéről még sokkal méltóbb műben akar megemlékezni – neki emlékművet állítani. A nagy

eposz megírásának a kezdetén élt-e benne világosan ez a cél? Az utóbbi kérdésre rögtön kínálkozik az igen, de ez már az elsõre is vonzza a hasonló rábólintást, pedig ez nem nyilvánvaló.

Az új élet rendkívüli szépségével is a hiányt vési az ember lelkébe. Az elsõ szerelem csodája olyan, hogy elõlegezi, sugallja a teljes és igazi megvalósulást, az igazi létet. Ám nem tudja elfelejteni az ember, hogy számtalan élettapasztalat nem ezt igazolja. Szinte természetes az „áthajlás”: a csodálatos földi személy tündöklõ alakja, és hitünk fõ összegezése, a teológia úgy találkozik, hogy képesek páros repülésben gyönyörködtetni a lelket. Nem válik a mű verses filozófiává. A költõ szinte elõre megfontolt szándékkal akar laikus maradni ezen a téren. Tudjuk jól Umberto Eco tanítása alapján, hogy a mûalkotások nyitottak, de Dante elsõ nagy költõi összegezõ remekében ez a nyitottság a lehető legnagyobb, mert maga a költõ sugallja azt, hogy minõségileg több következik. Olyan kiteljesedés, amely nem azáltal lesz igazi egész, hogy minden kérdést lezár, mindent megmagyaráz, a lét nagy kérdéseire végsõ összegezést ad: nem errõl van szó, hanem földi kereteinken túllép – az idõtlenbe jut.

A végtelenbe érkeznek. Mindezt a költõ szûk korlátú léte során tudatosan készítette elõ. Annyira, amennyire ez emberi kereteink között egyáltalában lehetséges. A gyermekkor, ifjúkor tanulási élménye egész életünkben megmarad. Mélységes meghasonlás, kiábrándulás csökkentheti varázsát, de még ilyen állapotban is õriz valamit abból a szépségébõl, mint valamilyen elsüllyedt katedrális. Magának a tanulásnak az élménye igen lényeges. Ám mindez épp abban az életkorban alig-alig lehet csak öncélú, úgy épülnek bele a tudatunkba az elsajátított adatok, a tények, mint ahogyan testi táplálékunk is a felnõtté növekedésünk –

válásunk biztos alapja lesz. Dante Brunetto Latinit tiszteli meg tanárai közül a leginkább. Sajnálatosnak tartom, hogy a bűnhődés helye – a szodomiták társasága gyakran más irányba tereli a gondolkodást. Külön érdekessége ennek a minősítésnek, hogy magának a megnevezett bűnnek semmi nyoma, dokumentuma sem maradt a híres tudós, tanítómester után, csak Dante említi. Előfordulhat, hogy csupán azért, mert ezzel is ki akarja emelni azt a tényt, hogy a magvető fő érdeme a mag elültetése, ápolása. A magánélete alapján ne ítélje meg a tanítvány. Ha igazi tanító, tanár volt – hiteles, akkor tisztelet illeti.

5. Egy hang a múltból

Brunetto Latini mester tanította az ifjú költőt arra, hogy miképpen örökítheti meg magát az ember. Ebben a korban hárman tudtak Firenzében arabul, és az egyikük Brunetto Latini volt. Francesco Gabrieli a keresztes háborúk arab történelmi munkáit, forrásait kutatta, fordította olaszra. Egybevetette őket a hasonló témájú európai munkákkal, és leszögezte, hogy volt olyan hajdani európai történész, aki épp ezek miatt a történelmi források miatt tanult meg arabul. A korabeli arab történészekben hasonló kíváncsiság nem élt. A *Ta'rih Manszuri (Manszuri történelem)* II. Frigyes szentföldi útját is megörökítette, és a híres költő és uralkodó arab nyelvű leveleit is bemutatta. A szicíliai arab uralom végnapjait is rögzítette.⁶ A keresztes háborúk idején, a harcos felszín mellett különös volt az érdeklődés az iszlám iránt. Dante tizenkét éves volt, amikor XXI. János pápa meghalt. Ő ifjúkorában, Marokkóban tanult a világ legrégebb és ma is működő egyetemén. A teológiai gondolatoknak az arab tudósok által

⁶ *Storici arabi delle crociate* (a cura di Francesco Gabrieli), Giulio Einaudi, Torino, 1966.

kidolgozott rendezési, megközelítési elve tanulságos volt a középkor keresztény filozófusainak. Ezt nyomon lehet követni Aquinói Szent Tamás munkásságában is. Hosszú ideig úgy vélték, hogy a túlvilág dantei felosztása al-Ma'arri hatására alakult ki.⁷ Ezt nem sikerült bizonyítani, de maga a sejtés is azt bizonyítja, hogy nagy volt az igyekezet arra, hogy a két világvallás közös gyökerei, párhuzamai kiderüljenek, világosakká váljanak. A Biblia szövegének arab, szír fordítása iránt, idők múltán, egyre fokozódott az érdeklődés. Ezt a sok nehézséggel járó tanulást, ritka tudást rendkívüli módon fizették meg: „a leideni egyetem latin professzora 8, görög vagy héber professzora évi 16, az arabul is tudó J. J. Scaliger évi 750 forint fizetést kapott”.⁸

Mindez csak néhány kiragadott példa. Dante tanulása, érdeklődése kapcsán ezen a téren sok mindent sikerült tisztázni. Immáron gazdag kutatási háttere van ennek a kérdésnek. Számunkra itt azért szükséges, mert az a nyelvi érdeklődés, amely az arab iránt élt Dantéban, szintén az ifjúkori tanulásához fűződik. Mily természetes, hogy a hónapok nevét említve, az arab is eszébe jut. Mégpedig igen fontos helyen, *Az új élet* XXIX. fejezetében írja le, hogy Beatrice nemes lelke az arábiai naptári rendszer szerint a hó kilencedik napjának első órájában távozott el. Majd rendkívüli egyezést talál arra, hogy a június a szíriai számítás szerint a kilencedik hónapnak felel meg, mivel abban októberrel kezdődik az év. „Szíriai számítás szerint ő az év kilencedik hónapjában ment el, mivel ott az első hónap az első Tisirin, ez a mi októberünkkel azonos.” („...e secondo l'usanza di Siria, ella si

⁷ Germanus Gyula, *Az arab irodalom története*, Gondolat, Budapest, 1973, pp.188-189.

⁸ Maróth Miklós, *Az iszlám*, in *Magyar Tudomány*, CVIII. kötet – Új folyam, XLVIII. kötet, 2002/2. szám, p.135.

partiò, a nel nono mese de l'anno, però che 'l primo mese è ivi Tisirin primo, lo quale a noi è Ottobre").

A téves átírás betekintést nyújt az ifjú Dante egyik különös érdeklődési körébe. Arabul „tisrin-i-awwal”,⁹ az október neve. Természetes volt Danténak az, hogy az „awwal” (első) szót olaszul adja vissza. Az „első” (awwal) megnevezésnek értelmét az adja, hogy második tisrin (tesrin) hónap is van (tisrin-i-száni). Ez a november.

Ha egy látszólag szélsőséges, nem túl jelentős adattal foglalkozom, joggal érhet az a vád, hogy elkalandozom a fő témámtól. Nem azt teszem. Szent meggyőződés, hogy Az új életért lelkesedők táborában is vannak olyanok, akik a mű összhatása miatt „hunynak szemet” Dante furcsa „pepecselésén”. Naptári rendszerek találkoztatása a szeretett nő halálának a leírásakor! Ily bizonytalan a szép és csodálatos Beatrice mennyei kiválósága, hogy ennyi mindent kell mozgósítani az érdekében? Nem bántva mondom én ezt a mai ember vagy akár a hajdani kapcsán, hanem azért, mert bizonyos szemüveget le kell vennünk ahhoz, hogy az igazi arcokat meglássuk, itt is és ott is. Ezzel azt akarom mondani, hogy ez a naptár-ügy nem valami szellemi fogódzó Dante számára a szép halott túlvilági nagyságának az igazolására,

⁹ Günther Krahl, *Deutsch-Arabisch Wörterbuch*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1964. A 288. oldalon az „október” szó szíriai megfelelőjeként „s” betűvel szerepel a „tisrin”. Dante szövege alapján nyilvánvalónak tartom, hogy ő „sz”-szel ejtette. Az eredeti arab változatot a régi törökök is átvették (most az „ekim” szót használják). Dr. Kúnos Ignác *Oszmán-török nyelvkönyvében* (Keleti Kereskedelmi Akadémia, Budapest, 1905) a 240. oldalon szerepel. Hasonló a helyzet a „december” és „január” szóval: „kjanun-i evvel”, „kjanun-i szani”. Mai szótárban ezt másképp írják: „kânûn-i evvel”, „kânûn-i sâni”. Şevket Rado, *Büyük türk sözlüğü*, Hayat Yayınları, Istanbul, p.657. Az átírási, kiejtési nehézségeket mutatja az, hogy „kânunuevvel” és „kânunusani” változata is van: Karl Steuerwald, *Türkçe – almanca sözlük*, Otto Harrassowitz Verlag, ABC Yayınevi, Istanbul, p.482.

hanem tanúságtétel. A magam részéről biztosra veszem, hogy Dante ismerte az arab betűket. Tudom, többen írtak arról, hogy arabtudása felületes volt.

Dante arab-tanulására, -ismeretére vet némi halovány fényt, ha az általa „tisirin”-nek írt szó „s” (szin) betűje kapcsán tisztázzuk, hogy ő ezt hogyan ejthette. Az ebben a szóban szereplő arab jel az „sz” hangot jelöli, és olyan, mint egy sinus-görbe, cikk-cakkos kicsi jel, csak a hajlításokat kell kiegyenesíteni; ilyen szó elején és kötésben – összekapcsolva más betűkkel. Az „s” hangot jelölő (sin betű) ugyanilyen, de három pont van rajta. A szíriai „tisirin” szóban ez van jelen. Egyiptomban már az Európából átvett alakot használják. Az „sz” hanghoz közel áll egy olyan, nem felemelt nyelvvel ejtett mássalhangzó, melynek az átírása nehézséggel járhatott hajdan. Dante szerintem tudhatta, hogy nem ez szerepel a „tiszirin” szóban. Ez a másik „sz” betű (szad) inkább egy fekvő elefánt alakját körvonalazza, kígyóra végképp nem hasonlít. Ha egy pont van rajta, akkor nem az „s” hangot jelöli. Ennek neve „dhad”. A fentiekből következik, hogy Dante az általa „tisirin”-nek írt szóban az „s” et „sz”-nek olvasta, és nem „z”-nek. Talán a kéziratban tévesen maradt el a három pont. Ha a helyes kiejtést hallja, helyesen írja át olaszra: „tiscirin”. Sőt, ebben az esetben a középső „i” nem hangzott volna el, tehát nem került volna oda. Az „avval” (első) szót lefordította olaszra. Valószínű, hogy ezt pontosan ejtette. Bár az arabban gyakori az „a”, „e” változat. A törökök az itt emlegetett alakot „teşrîn-i evvel” változatban vették át. Az „evvel” szót ma is használják. „Evvel tam, sonra kelam” (Előbb az evés, utána a beszéd) - hirdeti a közmondásuk. Az arab magánhangzók változatosságát mutatja az „uvala”: „Laka hamdu fi uvala, laka hamdu fi ukhra.” (Dicsőség Neked a kezdetekkor és a végidőben.)

A dantei „tisirin” középső, fölösleges „i”-je abból a körülményből adódhat, hogy az arab írás a mássalhangzók jelölésére épül, a magánhangzóké gyakorta bizonytalan. Az 1, a 3 és a 9 titokzatos találkozásának a hangsúlyozása itt valószínűtlen. Ám ha valakit nem győz meg az itteni levezetésem, akkor elárulom, hogy a „kilenc” arabul „tisz’at”. Mivel a költőben egy nagy mű világa élt, nem biztos, hogy minden filológiai adatnak utánanézett. Különösen akkor nem, ha tudjuk, hogy oly korban élt, amelyben szótárak garmadája nem lehetett a közelben, tehát rendkívüli emlékezőtehetségére támaszkodhatott „csupán”. Nem lehetetlen, hogy épp ez a „kilenc”-et jelentő szó sejlett fel előtte, mint teljesség, és valaminek a kezdete is egyben. A „tisirin” kiejtésében is ezt látta meg – tévesen. A gyök (tisz) érdekessége állít a titkok kapuja elé. Például „alf” (ezer), „alfu alfin” (millió). Tehát a „tisz’at” „sz”-sze is a fent említett kiejtést támasztja alá.

6. A lélek útja az Isten felé

Mivel a gyermekkorban, az ifjúkor hajnalán szerzett ismeretek épülnek be a tudatunkba oly erővel, hogy ott kitörülhetetlen nyomot hagynak, az így szerzett másodlagos élményforrás lehet olyan minőség, mintha nem is másodlagos, hanem elsődleges lenne. Költői tehetség kérdése az, hogy az átélés, az átlényegülés mennyire teszi mindezt meggyőzővé, eredetivé. Dante kapcsán ennek egyedüli nagyságát láthatjuk és tisztelhetjük. A túlvilági látomás első felvillanása – költői ötlete és a végső megvalósulás között óriási a távolság. Sok vita és találgatás volt ezen a téren. Nem csupán különböző korszakokban, hanem azonos időben is. Ma az *Isteni Színjáték* megírásának a kezdetét 1307-re teszik. Dante szerint a látomás ideje 1300 nagycsütörtökén kezdődött. Van, aki szerint egy-egy cantica az első tervek idején csak tizenkét énekből állt

volna. Ez a Pokol szerkezetéből következik. Sok érv szól a mai végső adat, 1307. mellett, de ez még nem bizonyítja azt, hogy korábban nem voltak „előmunkálatok”. Lehet, hogy épp ekkor vált véglegessé a százénekes szerkezet.

Egy biztos, hogy ha bármilyen kezdeti időt veszünk is alapul, *Az új élet* ekkor már lezárt, kész alkotás volt. Továbbá az is biztos, hogy az ifjúkori világlátás, életre döbbenés, akkor szerzett tudás számtalan eleme jelenik meg az *Isteni Színjáték*ban. Paolo Santacangeli „Pokolra kell annak menni” című könyvében sokat foglalkozik a barlanggal, mint ősképpel. Tar Lőrinc utazása Dante életkora után történt, de az is tény, hogy különös kigőzölgések hatására többen tettek meg hasonló utat. Ráadásul a felcsigázott érdeklődés is alapja lehetett annak, hogy evilági kereteink között elképzelhetetlen jelenségeket lásson meg a különös és bátor utazó. Illyas Antal Dantéről szóló regényében ilyen utast szólaltat meg, és az ifjú költő épp legérzékenyebb állapotában hallgatja meg az elbeszéléseket...

Dante is elindult egy úton – rendkívülin, egyedülin. Ha bármit hallott is ilyen utakról, az csak még eredetibb tette mindazt, amit költői példaképétől, Vergiliustól már különben is tudott, és ami még fontosabb: elméjében élt az a látás, amely hite alapján már kialakult benne. A megtisztulás igénye, az erkölcsi magasság oly erőt adott neki, hogy a világ nagyon sok dolgára mondhatta már „guarda e passa” (nézd meg, s menj tovább). Nem csupán a közönyösök hitvány seregére. Míg „Az új élet” írásakor katona, politikai pályán tevékenykedő vagy még arra készülő ifjú költő volt, addig az „Isteni Színjáték” megírásakor elsősorban költő volt. Küzdhetett szegénységgel, várhatott olyan történelmi fordulatot, amely új társadalmi feladat elé állítja: a költői küldetésen túl más, nagyon is evilági szerepet kap, de ő már benne volt abban a maga építette,

romosodást, düledezést nem ismerő katedrálisban, ahonnan kitekintve nagyon is más szemmel ítélte meg a világ dolgait, mint korábban.

Ez a legnagyobb eltérés az itt tárgyalt két mű között. Ez nem tagadja a szerves összefüggést, de a gyökeres különbözést sem. *Az új élet* nagy lelki feltárulkozásában mindent megmutat, elmond a költő. Szeretlalomájára szinte mindenkit meghív. A Paradicsom elején még a vele hosszan együtt tartó, vele együtt lélegző olvasóit is figyelmezteti, hogy nagyon nehéz dolgok következnek, ha ezek befogadására nem képesek, itt az idő, hagyják el hajóját!

Épp a nagy mű egyedüli volta, rendkívüli építkezése tette Dantét sokak számára komorrá. Belesoványodott az írásba. Kevesen látják meg azt, hogy arca egyre inkább felderült, egyre inkább ragyogóvá változott, hiszen érezte, hogy épp azt sikerült megoldania, amit korábban senki sem tudott, s amiről talán egy darabig azt hitte – körülményei miatt joggal hihette, hogy ő sem lesz képes.

Kikkel hajdan együtt küzdött, megítélése szerint már nem voltak méltók hozzá – épp a száműzetésben. Mekkora gőg! – mondhatná az ember. Nyugodtan születhetne a megítélés, hiszen épp erről a bűnről maga a költő is tett említést, de itt elvi kérdésről volt szó. A költő nem térhetett vissza Firenzébe oly módon, hogy megalázza magát. A bűnösök elfogadása, előttük és nem az Isten előtti beismert „vétek” hamissá tette volna – már építése közben düledezővé azt a templomot, amelyet ő már ekkor a legtisztább meggyőződésével, hitével tette oly vallomásossá, és amelyet ő az igazi létének, saját teljes megvalósulásának tekintett.

Bizony a hatalomról van itt szó. Ezt pedig igen gyakran erőszakkal, árulással – gonoszsággal – iszonyú bűnökkel szerzik meg. A legritkábban kapja meg az igazi

érték, a legkiválóbb szellemi nagyság. Dante főművében az Út, az Igazság és Élet nevében beszélt, és mint hitvalló tekintette hamisnak a megalázkodást, mert az nem a saját valóságos gőgjét számolta volna fel, hanem kirakat lett volna a világ számára, amelyben az hamis Dantét láthatott volna meg.

Yoldan kal, yoldaştan kalma! (Maradj el az úttól, az útitárstól ne maradj el!) – hirdeti egy török közmondás. Ősi bölcsesség! Dante mégis ellentétes módon cselekedett? Nem! Ő már eposzbeli szereplőihöz maradt hű örökre. Összességében ahhoz a műhöz, melynek az ég és a föld a munkatársa.

Az új életben a társak megértik Dante zaklatott állapotát. Mégis kell a „*donna di schermo*” – a rejtőztető nő, nehogy azt higgyék a költőről, hogy megbolondult, megzavarodott. Saját maga érzi azt, hogy szerelmi hevét, lángolását nem képes világossá tenni mások előtt. Ez valóban nagyon lényeges. Gondoljunk arra, hogy Romeót meddig csúfolják a társai. Addig, amíg csak korának „megfelelő” csapongásra gondolnak. Ezért emlegetik a korábbi szerelmét, ezért nevetséges a számukra Romeo új keletű, furcsa viselkedése. Arcukra fagy a mosoly, amint megtudják, hogy milyen végzetes érzésről van szó.

Dante is a legkomolyabb érzés bűvöletében, annak hatására védi magát emberi pajzzsal. Rejtőzködik - áltatásos szerelem mögé. Ez az első mű egyik olyan vonása, amelytől az eposz teljesen eltér. Abban Beatrice már égi lény. Földi lényként is magunk elé tudjuk képzelni. Épp ez a lenyűgöző benne. Bárki, bárhogyan vélekedik a teológiáról, bármennyire tartja is elvontnak, ha eljut az égi és a földi szerelemnek a dantei látásához, akkor csakis gazdagodhat az élete. Ebben a megélésben, élményben nagyon szerencsés az, ha a két mű összehatásáról beszélhetünk. Az első az egyén, a személyiség

üdvтана. Gyönyörű szonáta. A második ezrek, milliók, milliárdok szimfóniája – minden emberé lehetne, ha megértenék az örök hangokat. Ezt sokan csak hiszik, de félreértik, megcsonkítják mások és önmaguk életét. Még az értők is sokféle magyarázatot adnak. Csak egyben értenek egyet, hogy magával a csodával találkoznak. Azzal a lelkünkben rejtőzködő titokkal, mely által kitekintünk a jelenség-lét túl keskeny ablakain, és meglátjuk a fölöttünk ragyogó csillagokat. Sokféleképpen beszélünk erről? Ez a természetes. A zene kapcsán is sok gondolat és érzés születik, de a tiszta befogadás szintjén nem gyűlölet, hanem szeret. Szent Ferenc düledező temploma áll az idők viharában. Dante irodalmi katedrálisa is. A többi az emberi esendőség dolga.

Az új élettal Dante belépett a világirodalomba. Az *Isteni Színjátékkal* az emberi léleknek olyan nagyságát, magasztos voltát mutatta meg – bizonyította, amelyre korábban csak a zene volt képes. A mindenségnek ez a csodája, gyönyörű áradása a szférákból érkezik, de legalább egy lépésnyire mindig a föld fölött lebeg. Az irodalom épp a „közlés eszköze” – a szó, a nyelv miatt túl gyakran és túl erősen kötődik a materiához – az anyaghoz. Dante az anyát – a matert úgy tárja elénk, hogy tudatunkat ahhoz a boldog állapothoz viszi vissza, amelyben a kisdéd akkor van, amikor „az emlőn nedvesíti nyelvét”.

Magát az irodalmat – világirodalmat emelte magasabb minőségűvé, mert féművében a hétköznapi is átlényegül a legmagasabbá, a legfönségesebbé – a megfelelő helyen. Homérosz a földi lét egyedüli és örökre nagyszerű voltát – szépségét tárta elénk. Ebben utolérhetetlen. Hasonló társai lehetnek, de sas marad ő minden költő előtt. Akhilleusz túlvilági helyét, „hatalmát”, hírét elcserélné egy csöppnyi földi létidőért - egyetlen napért.

Dante Matildája is úgy táncol, hogy abban a táncban az egykori gyönyörű földi lét iránti sóvárgása is jelen van. A költő további látomása, élménye innen lendül tovább, innen emelkedik egyedüli magaslatra. Eljut az időtlenség olyan birodalmába, amelyben az emberi lélek a mindenséggel egyenértékű erőt mondhat magáénak. Ki ennek a műnek az áldásában részesül, ennek az egyedüli kincsnek a birtokába jut.

7. A gyász

Az új élet egyik nehezen tisztázható kérdése az, hogy az élet kapujában, a felnőttkor hajnalán álló költő életrajzi háttere mennyiben térhet el mindattól, amit ő ebben az alkotásában önmagáról elárul. Gyászat tiszteljük, hiszen ez emberi méltóságának az elidegeníthetetlen része. A harsány kacagású és a szent dolgokból is gyakorta tréfát űző Boccaccio is mélységes tisztelettel közelíti meg ezt a kérdést. A mély fájdalom leírásában a költő művét követi. Jóhiszeműen azt is elfogadhatjuk, hogy szóbeli emlékeket is felidézett. Hiszen a költő a gyászt úgy írja le, oly elemi erővel, hogy a saját pusztulására is gondoltak az érte aggódó társak – akárcsak külsejét meglátva. Mindez nagyon közel áll ahhoz a megrendült állapothoz, amely az olasz siratóénekekből élénk tárul. Ilyen a *Scura máie, scura máie*,¹⁰ több más társával együtt. Nem véletlenül hivatkozott Kodály Zoltán¹¹ a korzikai siratókra, és bennük az ősember mélységes, elemi gyászat látta meg. Pirandello a gyász és a tudat kapcsán döbent rá az embert arra az ősi átélésre, mely egyszerre modern is: a halotthoz legközelebb álló személy feladata volt az, hogy

¹⁰ Roberto Leydi, *I canti popolari italiani*, Milano, 1978, pp.120-123.

¹¹ Kodály Zoltán, *A magyar népzene*, Zeneműkiadó, Budapest., 1971, p.64, p.100.

mindenkinek adja hírül azt, ami bekövetkezett. Van, aki ettől omlik össze igazán, mert ezzel egyre több ember tudatában lép ki az életből a szeretett személy.

Dante Beatrice távozását, elmúlását aranybetűkkel írta be az emberiség emlékezetébe. Sajnos, Boccacciónak vagy más, időben a költőhöz még közeli írástudónak nincs részletes adata arról, hogy a szeretett lány halála előtt hogyan élte meg a gyászt a költő. Pedig gyermeki, ifjúkori magányában a gyásznak is szerepe volt. Szeretteink elvesztése minden további küzdelemtől is elveheti a kedvünket – élethitünket, de talán épp a legmélyebb átélés döbbsenheti rá az embert arra, hogy az élet szolgálata a fő kötelessége. Ezt üzenik nekünk az eltávozott szeretteink. Így lett *Az új élet* egyszerre a gyermekkorban felsejlő örök szépnek, minden boldogság forrásának olyan remeke, amelyben a költőnek a legnagyobb veszteséggel is szembe kellett néznie. Túl korán, és nem egyszer. Hogy ez milyen fájdalom lehetett, mit élt át a világ egyik igen érzékeny lényre, csak sejtethetjük. Elég arra gondolni, hogy a hatvanéves Michelangelo mily megrendülten írt édesapja haláláról, mennyire azonosult a szeretett személy sorsával: „A halálodban tanulom halálom”.

Dante hogyan élte meg korai árvaságát? Ezt csak sejtethetjük. Ám súlyosan beteg gyermekekkel foglalkozó kiváló orvosok állítják, hogy nagyon kicsi gyermekek is láthatják világosan sorsukat. Létük végességére nem csak ők eszmélnek rá. Erdős Pál kiváló matematikusunk a naptár tanulmányozásával szórakozott kisgyermekként, így tanult meg számolni. Négyévesen kiszámította, hogy vendégeik hány másodpercet éltek addig. Ekkor döbbsen rá arra, hogy

„az életét alkotó évek száma nem végtelen.” Sírva fakadt. Megértette, hogy meg fog halni.¹²

Dante a számokban az istenit látta meg. Ezért is szerepelteti őket oly magabiztosan és tudatosan *Az új életben*: Beatrice rendkívüliségét bizonyítja velük. Szent meggyőződése oly nagy, hogy joggal gondolhatunk arra, hogy már nem is hitről, hanem tudásról van szó. Ám az első összegező műből kitekintve még inkább láthatta létünk viszonylagosságát. Hite alapján tudhatta azt, hogy az kegyelmi adomány. Az Istentől kapta. Van, aki ebben nem részesül, vagy elutasítja. Mindez szabad akarat kérdése. Emberi méltóságunknak, szabadságunknak ez az alapja. Ki eszerint él, következetességével hat az emberre. Holtan is ugyanaz, mint, aki élve volt. Farinata ezért érdemel tiszteletet. Nem a bűnéért, hanem a bátorságaért. Ilyen Tasso Argantja. Holtában is az isteneket fenyegeti. A legkiválóbb szellemiségek tudták, hogy túl sokan nem elég bátrak ahhoz, hogy teljesen hitetlenül éljenek, de az igazi és teljes hitre sem voltak képesek. Ehhez is bátraknak kellett volna lenniük. Mikor Szent Péter vallatja Dantét a hitéről, a kérdéssor végkifejletében épp a kételyre okot adó legnagyobb érvet fogalmazza meg: egy állítás bizonyítására nem elég maga az állítás. Az apostolfejedelem valójában a költő lelkének legmélyéről szól hozzánk.

Dante kortársai között voltak ateisták. Megértette őket. Más úton jártak, de tudta, hogy van egy pont, ahol találkoznak. Ez a földi lét utolsó pillanata. A közönyösök, gyávák megítélésének az az alapja, hogy ők lemondtak minden szabad döntésről. Olyan félhomályban élnek, mintha máris a görögök alvilágának a lakói lennének. A döntés az

¹² Dr. Czeizel Endre, *Matematikusok – gének – rejtélyek*, Galenus, Budapest, 2011, p.188.

egzisztencialisták egyik kulcsszava, és végigvonul az emberiség történelmén: „Úgy döntöttem, hogy gazember leszek” – mondta III. Richárd.

Mit lehet ezután mondani a bűnről. A hittel, lelkiismerettel rendelkező ember tisztában van a bűnhődéssel, és elfogadja azt. Omar Khájám viszont abból indul ki, hogy a vágyat is az Isten oltotta az ember szívébe:

Gujánd mára ke duzachi basád mászt,
goul-ist chelaf-o del bár an nátávan bászt;
Gar ásegh-o mejchare be duzách basád,
fárda bini behest cson káfe dászt.¹³

Mondják nekem, hogy pokoli bort inni,
hamis a szó, értelmét nem kell hinni;
ha az ittas, s szerelmest pokla várja,
az üres eget szemed reggel tekinti.

Dante az ifjúkori álmok világából, ábrándozások idejéből zuhant a mélybe, és onnan emelkedett oly magaslatra, amelyre csak túlvilági erő segíthette fel. Esendőségét jó így látnunk. Az ember mindenség erejű hit nélkül valóban képtelen oda eljutni, ahová ő megérkezett. Új élet volt a szerelemre eszmélés, és minőségileg más, minden előbbinél sodróbb erejű magára eszmélés a gyászból.

Megvigasztalódott! Igen! A katedrális fel kell építenie. Ezzel magyarázhatjuk az első lírai vallomás, összegezés több megnyilvánulását, tudatosságát, a tudat megrendült állapotától oly távolinak ható rendet, magát a számmisztikát.

¹³ Bozorg Alavi, Manfred Lorenz, *Lehrbuch der persischen Sprache*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1967, pp.203-204.

8. A számmisztika

Akik ennek a meglétét tagadják, kiiktatják a tudomány köréből, a szférák zenéjével sem tudnak mit kezdeni. Pedig az az emberi lélek legcsodálatosabb megnyilvánulásában itt van, itt él, itt zeng köröttünk. Kinek füle van a hallásra, hallja, és sajnálja azt, aki ezt tagadja. Nagyobb zavar támad abból, ha a művekben meglévő szám szerinti összefüggéseket is a tagadás lendületével sodorják a mélybe. A képeknek, festményeknek – képzőművészeti, építészeti, zenei alkotásoknak természetes a geometriai, matematikai rendje. A megszólalás azért gyanús, mert épp a szó hétköznapisága miatt könnyen arra lehet gondolni, hogy sok mű olyan, mint a mindennapi beszéd: addig mondja az ember a magáét, ameddig erre alkalma van, vagy amíg azt fontosnak tartja.

Súlyos tévedésről van szó. Igaz ugyan, hogy a művészi megszólalás is beszélgetés – mindazokkal, akik ránk figyelnek, de egyúttal a mindenséggel is párbeszédet folytat az ember. A megszólalás szándéka, a művészi megszólalás szétfeszíthetne minden keretet. Ezért is kell a matematikai rend.

Nem véletlen az, hogy Dante Beatrice rendkívülisége kapcsán három naptári rendszerrel is foglalkozik. A kilences szám gyakori visszatérése a költő számára azért jelentős, mert Beatrice rendkívüliségét bizonyítja a számára. Égi lény. A mennyben is kiemelt helyen van. Hitének olyan a képviselője, aki környezetéből elúz minden kételyt. Ily módon válik boldogsághozóvá. Dante oly katedrális épített, amely nehezen viseli a kételyt, az olyan ember lelkületét, aki a szent helyen sem éli át az isteni lényeket. Ha nem ezt emeljük ki az életműből, akkor a több száz szereplő, a sok természeti kép akár feledtetheti velünk azt az áhítatot, amelyet egy Dante-korabeli templom áraszt magából. Ám az igazi megértéséhez

fontos alapul venni azt, hogy a túlvilági út során mélységes átlényegülésről van szó. A boldogok honát Beatrice szemével tanulja meg látni a költő.

Épp az üdvözült nő jelenléte teszi oly fönségessé ezt a hitet. Dante sohasem tagadja, hogy itt lenn tükör által látunk. Mikor Szent Péter vallatja a költőt a hitről, már minden elhangzik, amit fontosnak lehet tartani a keresztény hívő válaszában, és épp ekkor kérdezi Szent Péter a legnehezebbet. Ki biztosítja a költőt arról, hogy a Szentírásban lévő állítások igazak? Hiszen eddigi hitvallásában magával a Szentírással bizonyított, olyan érvelés kellene, amely mindezen túl van.

Risposto fummi: „Di chi t’assicura
che quell’opere fosser? Quel medesmo
che vol provarsi, non altri, il ti giura!”

Felelte: „Mondd, biztos vagy benne ízig,
a puszta állítás nem túl merész-e,
bizonyítandó az, ami igazít itt.”

Éppen Szent Péter világít rá a hit esendőségére. Hogyan lehet magával az írással bizonyítani a csodákat? Ez az a bizonytalanság, amely akár pokol is lehetne, mert az ember épp ezzel a logikai megközelítéssel juthat el a hit tagadásához is.

Dante Szent Péter küldetésére, a szeretet tanításának az erejére hivatkozva végzi bizonyítását, és ez tetszik Szent Péternek. Beatrice ott van vele. Lelkében él. Látomásának örökre ragyogó alakja. Ám épp Szent Péter kérdésével teszi lehetővé, hogy a kételkedő ember a Dante előtt kétszáz évvel élet perzsa költővel Omar Khájjámmal együtt felsóhajtson:

Csak villanna, s jelt, bármily picike,
csak adna jelt a Sivatag vize,
hogy éljedjen az ájuló Utas,

ahogy éled a rét tiport Füve.¹⁴

Igen, a biztos Jel keresése nagyon emberi. Vannak teológusok, akik Szent Péter kérdését nem teszik fel, és a közvetlen isteni megjelenést, jeladás vágyát, elvárását pogány megközelítésnek tekintik. Dante Beatrice közbenjárása után már nem kívánta ezt a jelet, de ha nem élte volna át a hit drámáját, akkor nem igyekezett volna Beatrice rendkívüliségét számmisztikával igazolni. Úgy érezte, hogy a számok világából is elének áll az a rend, felsejlik az a titok, amely alapján meglátjuk a mélyebb összefüggéseket. A számok nem távolítanak el a hit lényegétől, hanem közelebb visznek hozzá. Ekkor már nem kívánta azt a külön jelet, mert számára a természetben, az emberi világban jelen volt az Isten. Ám a hitnek azt a hatalmas átélését, amely műveiben van jelen, meggyőződése, vallomása szerint isteni közvetítőnek, elsősorban Beatricének köszönhette.

Az új élet a költő számára mutatta meg a hiányt. Lelke sóvárgott a további megvalósulásért. Az „Isteni Színjáték” végén eltűnik előlünk. Földi visszatérés nincs. A szeretet végtelenségébe olvadunk bele. Maga ez a befejezés és a költő földi vándorútjának a vége, sok szempontból, a titkok birodalmába vész. Adatok vannak, de nem pontosak. Van, ami hiányzik, mint ahogyan egyetlen eredeti leírt sora sem maradt meg. Az tény, hogy 1321. szeptember 13-ról 14-re virradó éjjel halt meg. Kilencedik hónap! Az egy és a három úgy találkozik itt, mint templomszerű, katedrális-szerkezetű műveiben. Pedig ezt a végkifejletet nem ő „szervezte”. Ez megtörtént vele. Szeptember 14-én, hajnalban már nem élt. A

¹⁴ Szabó Lőrinc, *Örök barátaink*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1958, p.587.

Szent Kereszt megtalálásának, felmagasztalásának a napjáig jutott el. Véletlen ez a többszörös és titokzatos egyezés, mint ahogyan Beatrice halálának az időpontja is. 1290. VI. 9. délelőtt 9 óra? A kettő különbözik, hiszen az utóbbival maga Dante foglalkozott, az első adat, misztikus rendjével, tudtommal még senki sem nézett szembe.

9. *Cantus vitae*

Cantus vitae (Az élet éneke), ezzel a címmel összegezte Dohnányi Ernő mindazt, amit Madách Imréről zenéjével el akart mondani. A világnagy magyar dráma egy falanszterszerű társadalom talajgyaluja alá került. Színházi divatok, ízléstelenségek borzolják az emberek idegeit, de ezeket tagadó és egyedüli tehetségek ihlető forrása most és mindörökké. Widmár Antal kutatta a két irodalmi lángelmét, a Dantét és Madáchot összekötő szálakat. A fenti cím Dante itt tárgyalt két remekére is megfelelhet. Az első nem csupán ének, hiszen a költő nagyon is újszerűen vall prózában a versek születéséről, a lélek sugárzásának olyan háttéréről, amely könnyebbé teszi a versek értését, követését – befogadását. Az új élet kapcsán említi Madarász Imre a fejlődésregény lehetőségét.¹⁵ Ezt ő nem fogadja el. Hasonlóképpen mutatja meg azt a nehézséget, amely a többi lehetséges besorolással, minősítéssel jár. Ez a jelenség is a remekmű egyedüli, szinte hasonlíthatatlan voltát igazolja. A *Commedia* (Színjáték) eredeti cím is magyarázatra szorul. Adott helyzetben külön holdudvara van. Ebből természetesen következik az, hogy amikor Balzac kölcsönvette ezt a szót, elsősorban a dantei nagy összegezésre gondolt, és kevésbé akarta felidézni a címadással a színjátszást – a színpadi

¹⁵ v.ö. a 2. ponttal: pp.11-12.

játékot. Épp a legnagyobb alkotások esetében fordulhat elő az, hogy érezzük a műnemi, műfaji megnevezés szükséges voltát, de az elénk táruló világ, a remek mibenléte szinte tiltakozik ez ellen, és úgy érezzük, hogy ily módon nem közeledünk annak lényegéhez.

Bizonyos egyedi párhuzamok segíthetnek talán. Az időben és világlátásban Dantétól oly távoli Szabó Lőrinc „Huszonhatodik év”-e sugallhat ilyen párhuzamot: „lírai requiem”. Ha túlzás erre gondolni, akkor egy jelzős szerkezet segíthet: „csillagfény-koszorús gyász”. Ha ebből indulunk ki, szinte a gilgamesi lét-keresés, visszatérés több évezredes útján járunk.

Az első mű (főképpen annak a végkifejlete) iszonyú és fájdalmas requiem-sírató, de a költőben felragyog a remény a mű végén. A méltó nagy alkotás olyan feltámadás-történet, amelyben Beatricére, mint örök létezőre gondol a költő. A halottak között megtett úton az örökélet „Magnificat-szerű” zenéje veszi körül a szép nőt. Tudjuk, hogy túlvilági létről van szó, de a szeretett lény segít az utat tévesztő emberen. Alázatával, hitével képes minőségileg többre, mint bármelyik evilági élő. Egy másik kiterjedésben, az örök szeretet honában titokzatosan ugyan, de szinte sugallja: „Ne keressétek holtak közt az élőt!”

10. *Mint oldott kéve...*

„Mint oldott kéve, széthull nemzetünk” – írta a mi költőnk (Tompai Mihály) jóval Dante kora után. Maga a végzetes lehetőség az emberi sors állapotegyenletét mutatja. Párhuzamom alapja az, hogy nem kevesebbbről van szó, mint arról, hogy Dante épp a politikai elvbarátai részéről tapasztalta azt, hogy a száműzetésben megszűnt az összetartó erő. Hamar kibújjik a szög a zsákból, ha nem valamilyen

magasztos, tiszta eszméről van szó. Nem az igazi barátság a közös cselekedet alapja. Az érdekek szele fújta egy időre össze a társaságot. A kévében lévő kalászkok a bukás, a kudarc után repülhetnek a szélrózsa minden irányába, de ha sorsuk összeköti őket, marakodás, civódás mutatja meg igazi arcukat.

„Dagli amici mi guardi l’Iddio che dai nemici mi guardo io” (A barátoktól őrizzen meg az Isten, az ellenségektől megvédem magam) – ennek a közmondásnak az igazát élte meg Dante. A „gonoszoknak és butáknak a társaságá”-val ragadta el az örvény. Mintegy másfél századdal később Kempis Tamás „Krisztus követésé”-ben élesen és szigorúan látja a barátságban is esendőségünket. Végzetszerű időhatárok vannak. Az érdekek és az igazi szeretet oly mérleg, amelynek a serpenyőjén a barátság sokszor túl könnyűnek találtatik: lebillen, zuhan a felejtés homályába – szerencsés esetben, vagy ég a gyűlölet tüzében.

Ennek a villódzásnak, túl heves hangulatváltozásnak a világát élte meg Dante *Az új élet* megértő, részvétel, együttérző, baráti képei után. Voltak arcok, amelyek befegytek Kocitusz jegébe, de voltak megértőek, sugárzóak is. Nem kell hozzá nagy képzelőerő, hogy a szegénység örvényein vergődő Dantét kevésbé fogadták be barátságukba az emberek, mint hajdan a társadalmi léte csúcsán nagy tiszteletben álló priort. Can Grande ezen a téren is kivételes egyéniség volt. Dante a legnagyobb bizalmával tisztelte meg.

Martell Károlyllyal még a virágzó életúton találkozott, és úgy vélte, hogy a megálmódott világcsászárságnak ilyen rendkívüli ember lesz majd a vezetője. Kiváló lény és magasztos eszme találkozása teremthetné meg az áhított békét, de a közönyösök tömege mások önfeláldozó cselekedetére vár. Az oroszlán, a párduc, az anyafarkas a maga galád érvényesülését keresi, a szeretet tanítása pedig

annyira esendő, hogy több híres és hírhedt római császár is úgy vélte, hogy az emberi természet kizárja, hogy ez egy hatalmas birodalmat képes lenne összetartani. Sikerült elpusztítania, de ez nem minden. Dante is tudta, hogy kell egy harmadik kinyilatkoztatás, mert túl sok idő múlt el az első kettő óta.

Cacciaguida számára a kereszténység volt az a szellemi teljesség, amely a legnagyobb áldozat meghozatalára sarkallta. Firenze régi harangja az ő idejéből szólt Dante korában is, de ott süket fülekre talált. Nem véletlen, hogy a tiszta és példaképpé vált őt elégedetlen a szél által „egybefutt” társasággal. Így nyilatkozott volna utódja Európájáról is, ha szó esik róla.

Oldott kéve! Nincs összetartó erő. Van vagy a jövő rémlátomásai között szunyad a testvérháború. Kik ebbe belekeveredtek, varsában vergődtek, ott tépték, marták egymást. Hol volt jelen az Út, az Igazság és az Élet? Ahány törpe hatalom, annyi parányi rabló. A világ utat tévesztett, és ebben a világban vegyült el maga Dante is. Ebből kellett kiemelkednie, innen kellett az erény dombjára feljutnia.

Az új élet a szerelem megszületése volt. Tündéralom. Maga a földi mennyország, mert minden vívódás, győtrelem ellenére jelen volt a magasabb minőség, az örök női úgy, ahogyan a legigazibban, legszebben teheti egészszé, teljessé a férfi lelkét – életét. Mielőtt bármilyen testiség tüze fellobbanhatott volna, a halál komor fellege, kénköves esője zúdult erre a paradicsomi tájra.

Ha Dante tűnődő, szemlélődő életet folytat Beatrice halála után, minden bizonnyal a legnagyobb misztikus látomást örökíti meg. Ám első nagy élménye után lehajolt az emberi léthez, magához a röghöz. Firenze forgataga port szórt fejére. Azt fizikai eszközökkel nem lehetett eltávolítani, pedig

szerette volna. Lelkileg tisztult meg. Vissza kellett térnie Beatricéhez – ahhoz a tisztasághoz: Örök Széphez, amellyel ő kilencévesen találkozott.

LÁSZLÓ TUSNÁDY

Tra la Vita Nuova e la Divina Commedia

– Riassunto –

Dante entrò nella letteratura mondiale con la „Vita nuova“. Con la „Divina Commedia“ creò un’opera unica per l’umanità. Essa è una sorgente perenne per la nostra anima. Nel caso del Sommo Poeta questo sviluppo ha una continuità molto consapevole, in cui si può esaminare le sfumature ricche del genio dantesco. Si realizza in questo studio un progetto in cui si dimostrano i fattori più importanti dell’opera dantesca, ma si prendono in considerazione le sfumature meno conosciute. Se si parla di Dante, nello stesso momento si viene legati all’epoca del grande poeta, ai traguardi della sua esistenza ed a un’opera di vita la quale con forza straordinaria dimostra la nostra autentica dignità umana. Assieme a quest’arte ed allo stesso autore accingiamo alla finestra del tempo e percepiamo l’incanto dell’infinito tramite le sofferenze e i più grandi pericoli e ciò nonostante si crede nel futuro, nella forza dell’amore che fa muovere l’universo.